УДК 364.4-055.5/.7

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-36-44

Литвинова Наталія Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Старобільськ, Україна.

litvinovan76@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2643-2031>

ФОРМУВАННЯ ПРИВ'ЯЗАНOSTІ ТА ЇЇ РОЛЬ ЯК ВІТАЛЬНОЇ ПОТРЕБИ

На сьогодні пріоритетною у сфері захисту прав молодого покоління є проблема формування та збереження прив'язаностей дитини з урахуванням особливостей її вікового розвитку. Соціальні працівники, які здійснюють оцінку потреб дитини та її сім'ї, мають:

- розуміти загальні закономірності розвитку дитини;
- пересвідчитися, чи дитина розвивається і виховується у захищеному і сприятливому середовищі;
- чи дитина як на особистісному рівні, так і на рівні соціуму включена у систему довготривалих і емоційно позитивних зв'язків;
- виявляти ознаки порушення її прив'язаностей;
- усвідомлювати наслідки їх втрати для подальшого становлення особистості дитини.

Саме раннє діагностування слабких прив'язаностей чи їх відсутності, зосередження на емоційному розвитку дитини та здатності батьків оточити дитину емоційним теплом, пошук значущих для дитини людей, до яких збереглися прив'язаності, тощо може стати відправною точкою у соціальній роботі, спрямованій на зміну ситуації клієнта на краще, подолання складних життєвих обставин сім'ї (Зверєва І.Д., 2007).

Введене у науковий тезаурус поняття «прив'язаність» – багатогранне. Теорія прив'язаності, основи психічної депривації та механізми її прояву досліджені Дж. Боулбі, Р. Шпіцом, О. Леонтьєвим, М. Ейнсворт, В. Фалберг. Ряд авторів: Н. Авдєєва, Е. Ейдемільер, Е. Еріксон, І. Лангмейер, М. Лісіна, З. Матейчик доводять, що саме в ранньому віці починає формуватися самосвідомість і розвивається первинна здатність до емпатії, співпереживання. Фахівці, відзначають, що прив'язаність і втрата знаходяться «в серці» усієї роботи щодо захисту прав дітей.

Зокрема, прив'язаність як потреба дитини знайшла своє відображення у Декларації прав дитини, а, у свою чергу, базовий міжнародний документ Конвенція ООН про права дитини закріпив право дитини задовольняти потребу в прив'язаності у сприятливих для цього

умовах (у сімейному середовищі; під супроводом фахівців; здійснення профілактичної роботи з метою формування навичок усвідомленого батьківства тощо) (Зверєва, 2007).

Прив'язаність існує і у світі тварин, вона створює можливість для фізичного виживання і безпеки виду. Проте у середовищі людей вона забезпечує не лише задоволення базових потреб. Тобто, прив'язаність виступає біологічним інстинктом, в якому дитина починає шукати прив'язаності дорослого, коли відчуває загрозу або дискомфорт. Подібно дитинчатам багатьох інших видів, у малят виробляється імпринтинг на певний об'єкт прив'язаності і вони наполегливо йдуть за цим об'єктом, коли він віддаляється. Дитина відчуває інстинктивну потребу залишатися поруч з об'єктом прив'язаності, втрата контакту з ним може означати, що він загине. Поведінка на засадах прив'язаності очікує відповідь від безпечного дорослого, який в змозі зняти цю загрозу або страх.

Вирішальне значення у формуванні надійної прив'язаності, має якість батьківського догляду, міжособистісні стосунки, саме вони пов'язують дитину з іншими людьми і тим самим дозволяють формувати ідентичність особистості. Для успішного соціально-емоційного розвитку, дитина, потребує формувати стосунки як мінімум з одним значимим дорослим, який вірить в її успіх і підтримує, комунікує з ним системно і показує позитивний досвід взаємовідносин. Такою людиною для дитини можуть стати мати, батько, близькі родичі, наставники, тобто – це дорослий, як об'єкт прив'язаності.

У загальній формі прив'язаність можна визначити як «тривалий близький зв'язок між двома людьми, що не залежить від їх місцезнаходження і є джерелом емоційної близькості» (Фалберг, 1994).

Кожна людина від народження має потребу в близькості. Це відкриття належить британському психоаналітикові Джону Боулбі – творцеві «теорії прив'язаності» (англ. *Attachment theory*). Глибокі емоційні зв'язки зі значущими людьми є основою життєвих сил для кожної людини. Але для дітей – це життєва необхідність у буквальному значенні цього слова, бо дає можливість розвивати базову довіру до світу і позитивну самооцінку. На думку більшості фахівців, особливу роль у формуванні прив'язаності грають перші 1,5 – 3 роки життя дитини. У нормі в цьому віці дитина в надлишку отримує любов, харчування і необхідний догляд. Необхідною умовою повноцінного розвитку нервової системи новонародженого є його постійний, тісний контакт з матір'ю, який сприяє відчуттю безпеки, захищеності, комфортного тепла, ритмічному диханню. Стосунки новонародженого й дорослого насичені емоціями, тактильними відчуттями, збагачені частими фізичними контактами. Перший місяць життя називають стадією довіри: новонароджений починає орієнтуватися в тому, чи може він розраховувати на дорослого, довіряти йому, наскільки його люблять, чи швидко приходять на допомогу, як реагують на крик та усмішку, чи завжди підтримують у важку хвилину, чи турбуються про нього. І саме в

цей час знову і знову повторюється наступний цикл формування прив'язаності (рис. 1).

Дітям просто необхідно відчувати і переживати прив'язаність. Від неї залежить їх почуття безпеки, власної гідності, емпатії, сприйняття світу, розвиток совісті, логічного мислення, здатності контролювати власні емоції тощо. Батьки зобов'язані створити сприятливе середовище, дати дитині стимули для зростання, направити його розвиток і дати відчуття захищеності, настільки необхідне для формування прив'язаності.

Рис. 1 Цикл формування прив'язаності

В перші шість років життя дитини прив'язаність існує на декількох рівнях: 1) прив'язаність через *почуття*. Бути в фізичному контакті з тим, хто важливий для тебе, відчувати його запах, бачити його. 2) *Наслідування*. Дитина імітує тих, кого вона любить, намагається бути схожим на них: в поведінці, в інтонаціях, в перевагах. 3) *Приналежність, лояльність*. Це бажання бути на одній стороні, бажання володіти («моя мама»). З'являються ревності. 4) *Почуття важливості для іншого*. Діти стають м'якше, шукають підтвердження своєї важливості для значимого дорослого. 5) *Любов*. Дитина віддає вам своє серце. Якщо раніше він говорив «люблю маму» більше імітуючи інших, то тепер він дійсно любить маму, співає пісні про любов і малює серця. це прив'язаність за допомогою емоцій, час, коли дитина фізично готова розлучатися з тими, хто йому дорогий, без травми для своєї психіки. 6) *Почуття, що тебе знають*. Дитина починає ділитися своїми секретами, щоб ми його краще розуміли, щоб бути ближче до нас. Психологічна прив'язаність. Це найглибший рівень прив'язаності і найуразливіший. Не кожен дорослий має досвід подібної прив'язаності.

Коли дитина стикається з жорстоким поводженням або зневагою з боку дорослих, описаний цикл формування прив'язаності може перерватися, що призводить до серйозних проблем у формуванні особистості дитини і негативно впливає на протягом всього його життя. Наші прив'язаності – це дуже вразлива, нічим не захищена територія. Основні джерела емоційної болю – розлука (або її очікування), сором, почуття незахищеності. Якщо дитина постійно відчуває емоційний біль, то серце її починає тверднути, і вона вже не сформує прив'язаність на більш глибоких рівнях. Наприклад, складності можуть виникнути в таких

важливих областях, як:

- Формування соціальних навичок і навичок спілкування.
- Когнітивний розвиток.
- Емоційний розвиток.
- Розуміння причинно-наслідкових зв'язків.
- Формування почуття сорому.
- Уміння будувати відносини на умовах взаємності.
- Уміння виконувати батьківські функції в майбутньому.
- Уміння приймати відповідальність.

У своїй теорії Дж. Боулбі розвинув теорію К. Лоренцо про етологічний підхід і виявив значущість для психічного розвитку дитини встановлення тривалих теплих емоційних взаємовідносин із матір'ю. Результати спостережень і клінічні дані показали, що відсутність чи розірвання таких стосунків спричиняють у дитини серйозний стрес. Таким чином, Боулбі вперше довів зв'язок прив'язаності, адаптації і виживання дитини. Середовищем, у якому формується прив'язаність, є сім'я, поза сім'єю встановити її дуже складно. Безпечна прив'язаність сприяє розвитку у дитини самодостатності та самостійності. Дитина може розлучатися з дорослим; із задоволенням досліджує світ; коли боїться шукає захисту і розради у батьків; повернення до батьків характеризується позитивним емоціями; віддає перевагу батькам, а не чужинцям; сформована установка: дорослий = безпечна база.

Характерними реакціями у дорослому віці при сформованій стійкої прив'язаності будуть: здатність до тривалих, заснованих на довірі, взаємин; сформоване почуття власної гідності, оптимізм, витривалість на критику; вміння ділитися почуттями із друзями і партнером; вміння формувати взаємини, звертатися за допомогою, співпрацювати.

При втраті об'єкта прив'язаності (сім'ї як сфери її формування) у дитини виникає порушення прив'язаності. Існують такі типи порушення прив'язаності (Дж. Боулбі, 2004):

- негативна (невротична) прив'язаність – дитина постійно шукає уваги від батьків, навіть і негативної, провокуючи покарання, намагаючись дратувати батьків. Вони постійно «чіпляються» за батьків, шукають «негативної» уваги, провокуючи на покарання. Така прихильність може сформуватися у дитини, мати якої демонструє нещирі емоції стосовно неї.

Реакціями у дорослому віці можуть бути: важко налагодити довірливі стосунки з друзями і партнерами; відсутність віри в свої можливості; залежність від дорослих; постійно повинен бути переконаний у тому, що його «люблять»; у разі розлуки дуже пригнічений стан;

- амбівалентна – у дітей таке порушення проявляється в переживанні ними тривоги і почуття незахищеності через те, що батьки демонстрували суперечливу або занадто наполегливу поведінку щодо

них. Ці діти самі поведуться непослідовно – вони то лагідні, то агресивні. При цьому такі перепади у спілкуванні є частими, компроміси у стосунках відсутні, а сама дитина не може пояснити свою поведінку і часто страждає від цього. Такий тип характерний для дітей, чиї батьки були непослідовними, істеричними, позбавляючи тим самим дитину можливості зрозуміти їх поведінку і пристосуватися до неї. Мати може бути щирою, але непослідовною – вона то надмірно чутлива і лагідна, то холодна, недоступна або навіть без об'єктивних причин агресивна до дитини;

- унікаюча – дитина замкнена, понура, не допускає довірливих стосунків із дорослими і дітьми, хоча може любити тварин. Основний мотив такої поведінки – нікому не можна довіряти. Батьки таких дітей виявляли емоційну холодність в спілкуванні з ними; часто були недоступні, коли їхня участь була необхідна; у відповідь на звернення до них дитини проганяли або карали. В результаті такого негативного підкріплення малюк вчився більше не проявляти відкрито своїх емоцій і не довіряти оточуючим. Такі діти намагаються уникати близькості з іншими, щоб уникнути негативних почуттів і захистити себе від непередбачуваних наслідків.

Характерні реакції в дорослому віці: проблеми з близькістю і інтимністю; вкладає мало емоцій у громадські та інтимні взаємини; не вміє або не хоче ділитися почуттями, думками з іншими; нестача мотивації, витривалості; буває агресивним або ізолюється;

- дезорганізована – такі діти навчилися виживати, порушуючи усі правила і кордони людських стосунків: їм не потрібно, щоб їх любили, вони хочуть, щоб їх боялися. Якщо така дитина спочатку і зверталась за емоційною підтримкою до батьків, в результаті такі звернення робили її тривожною, збентеженою і дезорієнтованою. Такий тип прив'язаності характерний для дітей, які зазнали систематичного жорстокого поводження і насильства і ніколи не мали досвіду прив'язаності.

Реакціями у дорослому віці можуть бути: серйозні проблеми у формуванні взаємовідносин; низьке почуття власної гідності; емоційні та психічні проблеми; у взаєминах може приймати роль жертви; неприйняття негативного досвіду і втрат.

Експерти зазначають, що незважаючи на правильність загальної класифікації прив'язаності небезпечного типу, визначення типу прив'язаності дитини може ускладнюватися рядом чинників: культурні відмінності у засобах прояву прив'язаності та емоцій; темперамент дитини; загальна вразливість та здатність долати відчуття тривоги; переважаючий стиль виховання.

Поведінка прив'язаності особливо яскраво проявляється у дитячому віці, але вона необхідна для виживання і здорового функціонування протягом усього життя. Батьки можуть потребувати допомоги у розпізнанні сигналів порушення прив'язаності. Ознаками порушення прив'язаності в поведінці дитини можуть бути:

- Необґрунтована агресія та аутоагресія, суїцидальна поведінка, умисне самокаліцтво;

- Надмірні фантазії змішані з реальністю, відсутність різниці між реальністю та фантазіями, створення «свого» світу і поглиблення в нього, тривалий період невідомого друга;

- Небезпечні ігри та поведінка;

- Залежність від психоактивних речовин або поведінкова залежність;

- Надмірна мастурбація;

- Проблеми з харчуванням;

- Уникнення та ізоляція;

- Раптове змінення звичок;

- Раптові зміни в колі спілкування;

- Наростаюча брехня, крадіжки, маніпуляції;

- Все інше, що вас турбує, як батьків або як фахівців, які працюють з дитиною.

Допомогти у роботі з дітьми з порушеною прив'язаністю, налагодити позитивні взаємостосунки допомагає дотримання наступних рекомендацій: безумовне прийняття дитини та її минулого; виховний процес без покарань и будь-якого насилля; уважно вислуховувати проблеми, переживання та потреби дитини; чітко сформульовані правила, структура дня – частина якого приймається разом з дитиною; проводити багато часу з дитиною (читати, грати, виконувати щось разом); зрозуміла та безпечна для дитини роль дорослого – наставника в його житті; передбачуваність оточення та поведінки дорослих; підтримувати всі, навіть незначні успіхи дитини; завжди допомагати дитині, якщо вона вас про це попросить; обговорювання своїх емоцій та безпечний вираз почуттів дорослим; робити дитині зауваження у формі безособистісних «Я-повідомлень»; допомога спеціалістів, груп взаємопідтримки, навчання; надавати можливість вибору та посилення у дитини почуття контролю й власної ефективності, залучення дитини у процес прийняття рішень у його житті, підкреслення у дитини почуття «Я можу»; не забувати обіймати, цілувати, пригортати дитину до себе.

Таким чином, проблема формування і функціонування прив'язаності до кінця не розв'язана. Спостерігається чітка залежність між рівнем прив'язаності і здатністю будувати стосунки з людьми, виховувати власних дітей. Дитина, у якої сформована прив'язаність, нормально розвивається, вчиться розрізняти власні почуття і почуття інших, мислить логічно, розвиває соціальні зв'язки, довіряє оточуючим, стає впевненою у собі, менше заздрить, проявляє любов і ніжність до інших. Сила і якість прив'язаностей багато у чому залежать від поведінки батьків щодо дитини. У дітей, чиї потреби у любові та зв'язку з ближніми не задовольняються, уся внутрішня енергія йде на боротьбу з тривогою і пристосування до пошуку емоційного тепла в умовах його

«жорсткого дефіциту». Саме тому фахівці із соціальної роботи повинні вивчати характер міжособистісних стосунків дитини і батьків з метою оцінки якості цих взаємин, а також навчати батьків більш ефективним стратегіям задоволення потреб дитини.

Список використаної літератури

1. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. Москва: Академ. проект, 2004. 232 с. **2. Ігнатенко К.** Формування прихильності у прийомних дітей як фактор благополучного розвитку особистості. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. №1. С. 30–35. **3. Оцінка** потреб дитини та її сім'ї / за заг. ред. І. Д. Зверєвої; авт. кол.: І. Д. Зверєва, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко, І. Саммон. Київ: Держсоцслужба, 2007. 144 с. **4. Петрочко Ж.** Оцінка потреб дитини та її сім'ї: сутність, значення, концептуальні засади. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2014. №1 (22). С. 76–82.

References

1. Boulbi, Dzh. (2004). Sozdanie i razrushenie emocional'nyh svyazej [Making and breaking emotional bonds]. Moscow: Akadem. proekt [in Russian]. **2. Ihnatenko, K.** (2010). Formuvannia prykhylnosti u pryiomnykh ditei yak faktor blahopoluchnoho rozvytku osobystosti [Formation of attachment in foster children as a factor in the successful development of personality]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka – Social pedagogy: theory and practice, 1*, 30-35 [in Ukrainian]. **3. Zvierieva, I. D.,** Kyianytsia, Z. P., Kuzminskyi, V. O., Petrochko, Zh. V., & Sammon, I. (Eds.). (2007). Otsinka potreb dytyny ta yii simi [Assess the needs of the child and his family]. K.: Derzhsoctsluzhba [in Ukrainian]. **4. Petrochko, Zh.** (2014). Otsinka potreb dytyny ta yii simi: sutnist, znachennia, kontseptualni zasady [Assessment of the needs of the child and his family: essence, meaning, conceptual principles]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Bulletin of Zaporizhia National University. Pedagogical sciences, 1* (22), 76-82 [in Ukrainian].

Литвинова Н. А. Формування прив'язаності та її роль як вітальної потреби

У статті автор доводить важливість для повноцінного розвитку дитини, формування її ідентичності та встановлення прив'язаностей між дитиною і батьками чи особами, котрі їх замінюють. Розглянуто забезпечення зв'язку, стабільних і тривалих стосунків дитини і дорослих. В перші шість років життя дитини прив'язаність існує на декількох рівнях: почуттів, наслідування, приналежність, почуття важливості для іншого, любов, почуття, що тебе знають.

Проаналізовано типи порушення прив'язаності, взаємозв'язок між етапами розвитку та потребами дитини. Ознаки порушення прив'язаності

в поведінці дитини. Наслідки порушень та реакції у дорослому віці. Сформульовано рекомендації щодо налагодження позитивних взаємостосунків з дитиною та формування стабільної прив'язаності.

Ключові слова: прив'язаність, розвиток, потреби дитини, порушення.

Литвинова Н. А. Формирование привязанности и ее роль как поздравительной потребности

В статье автор аргументирует важность для полноценного развития ребенка, формирования его идентичности и установления привязанности между ребенком и родителями или лицами, их замещающими. Рассмотрено обеспечение связи, стабильных и длительных отношений ребенка и взрослого. В первые шесть лет жизни ребенка привязанность существует на нескольких уровнях: чувств, подражания, принадлежность, чувство важности для другого, любви, чувство, что тебя знают.

Проанализированы типы нарушения привязанности, взаимосвязь между этапами развития и потребностями ребенка. Признаки нарушения привязанности в поведении ребенка. Последствия нарушений и реакции во взрослом возрасте. Сформулированы рекомендации по налаживанию позитивных взаимоотношений с ребенком и формированию стабильной привязанности.

Ключевые слова: привязанность, развитие, потребности ребенка, нарушения.

Litvinova N. Formation of Attachment and Its Role as a Vital Need

In the article, the author proves the importance for the full development of the child, the formation of his identity and the establishment of ties between the child and the parents or persons who replace them.

Ensuring communication, stable and lasting relationships between children and adults are considered. In the first six years of a child's life, attachment exists on several levels: feelings, imitation, belonging, feelings of importance to others, love, feelings that you are known.

The types of attachment disorders, the relationship between the stages of development and the needs of the child are analyzed. Signs of attachment disorder in the child's behavior. Consequences of disorders and reactions in adulthood.

Recommendations for establishing a positive relationship with the child and forming a stable attachment are formulated: unconditional acceptance of the child and his past; educational process without punishment and any violence; listen carefully to the problems, experiences and needs of the child; clearly formulated rules, the structure of the day – part of which is taken with the child; spend a lot of time with the child; clear and safe for the child the role of an adult – a mentor in his life; predictability of the environment and behavior of adults; to support all, even insignificant successes of the child;

always help the child if she asks you to; discussing one's emotions and safely expressing one's feelings to adults; make remarks to the child in the form of impersonal „I-messages”; assistance of specialists, mutual support groups, training; provide the opportunity to choose and strengthen the child's sense of control and self-efficacy, involve the child in the decision-making process in his life, emphasize the child's sense of „I can”; do not forget to hug, kiss, hug the child.

Key words: attachment, development, needs of the child, disorders.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2021 р.

Прийнято до друку 26.03.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.